

PEREGRY NACJE MIĘDZY KULTUROWE

KSIEGA JUBILEUSZOWA
DEDYKOWANA
PROF. TADEUSZOWI
PALECZNEMU

PEREGRYNACJE
MIĘDZYKULTUROWE

PEREGRYNACJE MIĘDZYKULTUROWE

Pod redakcją

Magdaleny Banaszkiewicz,
Moniki Banaś,
Franciszka Czecha,
Anny Dudy i Karoliny Golemo

WYDAWNICTWO
KSIĘGARNIA
AKADEMICKA

Kraków 2025

Magdalena Banaszkiewicz

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

 <https://orcid.org/0000-0002-4020-6308>

 m.banaszkiewicz@uj.edu.pl

Monika Banaś

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

 <https://orcid.org/0000-0002-6542-4053>

 monika.banas@uj.edu.pl

Franciszek Czech

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

 <https://orcid.org/0000-0001-9499-4007>

 franciszek.czech@uj.edu.pl

Anna Duda

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

 <https://orcid.org/0000-0002-9902-7929>

 ania.duda@uj.edu.pl

Karolina Golemo

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

 <https://orcid.org/0000-0001-5728-9587>

 karolina.golemo@uj.edu.pl

© Copyright by Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych UJ,
individual authors and Księgarnia Akademicka, 2025

Recenzent

dr hab. Urszula Kusio prof. UMCS

Opracowanie redakcyjne

Agnieszka Sabak

Projekt okładki

Marta Jaszczyk

ISBN 978-83-8368-299-0 (druk)

ISBN 978-83-8368-300-3 (PDF)

<https://doi.org/10.12797/9788383683003>

Na okładce wykorzystano projekt Profesora Tadeusza Palecznego, fot. dr Anna Duda

Publikacja dofinansowana przez Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych
Uniwersytetu Jagiellońskiego

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43

e-mail: publishing@akademicka.pl

<https://akademicka.pl>

Spis treści

OD PRZYJACIÓŁ, UCZNIÓW I WSPÓŁPRACOWNIKÓW	9
---	---

I. EKSPLORACJE KONCEPCYJNE

ANDRZEJ PORĘBSKI

Z SOCJOLOGIĄ NA TY... CZYLI JAK KRÓLOWA NAUK POTRAFI WIĄZAĆ LUDZKIE ŻYCIORYSY	15
--	----

LESZEK KORPOROWICZ

ANIMOWANIE TEORII.....	23
------------------------	----

BOGDAN SZLACHTA

KILKA UWAG HISTORYKA MYŚLI POLITYCZNEJ O POTRZEBIE BADANIA NAPIĘĆ MIĘDZY TYM, CO UNIWERSALNE, I TYM, CO PARTYKULARNE (TAKŻE NARODOWE).....	37
--	----

SYLWIA JASKUŁA-KORPOROWICZ

EWOLUCJA RELACJI MIĘDZYKULTUROWYCH W ERZE TRANSFORMACJI TECHNOLOGICZNYCH.....	47
--	----

KINGA ORZEŁ-DEREŃ

PEDAGOGIKA DIALOGU JAKO ODPOWIEDŹ NA WYZWANIA WSPÓŁCZESNYCH RELACJI MIĘDZYKULTUROWYCH.....	71
---	----

MONIKA BANAŚ

O EMPATII W NAUCE WEDŁUG ANNY KINGSFORD	89
---	----

II. KU WIELOKULTUROWOŚCI

KATARZYNA WARMIŃSKA

TATARZY POLSCY – PAMIĘĆ, PRZESZŁOŚĆ I ETNICZNOŚĆ.....	103
---	-----

MAŁGORZATA KOŁACZEK, JOANNA TALEWICZ

ALE STRACH, KTÓRY BYŁ W TOBIE, PRZEPŁYWA DO DZIECI Z MLEKIEM MATKI – MILCZENIE I MIĘDZYPOKOŁENIOWA TRAUMA ROMÓW I SINTI	121
--	-----

MAJA PRADELLE

- OBRAZ KULTURY I PROJEKT ASYMILACJI RDZENNEJ LUDNOŚCI CHILE
ZAPREZENTOWANE PRZEZ IGNACEGO DOMEYKĘ W KSIĄŻCE
PT. *ARAUKANIA I JEJ MIESZKAŃCY*149

WAWRZYNIEC KONARSKI

- POLAK O CELTACH, CZYLI UWAGI WŁASNE O DEMITOLOGIZACJI
WYBRANYCH CECH WIZERUNKOWYCH IRLANDII I IRLANDCZYKÓW161

FRANCISZEK CZECH

- RASA, ETNICZNOŚĆ I RELIGIA W FILIPIŃSKIM PROCESIE NARODOWO-
TWÓRCZYM179

III. PODRÓŻE PO TEKSTACH KULTURY**BARBARA WEŹGOWIEC**

- MIĘDZY MAPĄ I WYOBRAŹNIĄ – ANALIZA PORÓWNAWCZA ATLASU LĄDÓW
NIEBYŁYCH EDWARDA BROOKE’A – HITCHINGA I ATLASU WYSP
ODLEGŁYCH JUDITH SCHALANSKY 201

EWA BUJWID-KUREK

- KULTURA NARODOWA DETONATOREM NIENAWIŚCI? PRZEMYSŁENIA
INSPIROWANE LEKTURĄ ESEJÓW IVANA ČOLOVICIA 217

ELŻBIETA BINCZYCKA-GACEK

- STILL AIN’T NO BLACK IN THE UNION JACK? – AFRO-BRYTYJSKOŚĆ
W TWÓRCZOŚCI CZARNYCH AUTORÓW Z WIELKIEJ BRYTANII
NA PRZYKŁADZIE DOTTIE ABDULRAZAKA GURNAHA233

JAKUB KOŚCIÓŁEK

- ŻOŁNIERZE NA NIE SWOJEJ WOJNIE. LOSY AFRYKAŃSKICH UCZESTNIKÓW
WOJEN ŚWIATOWYCH WE FRANCJI I ICH OBRAZ W FILMIE *CAMP DE
THIAROYE* 247

PIOTR KLETOWSKI

- CZY KILLER MOŻE BYĆ BUDDĄ? ANALIZA RELIGIJNYCH INSPIRACJI
KINA HONGKOŃSKIEGO NA PRZYKŁADZIE FILMU *PŁATNY MORDERCA
JOHNA WOO* 265

JADWIGA ROMANOWSKA

- TRANSKULTUROWE MOMENTY W PRAKTYCE TAŃCA FLAMENCO 281

IV. MIEJSCA PODRÓŻY

MAGDALENA BANASZKIEWICZ

PODRÓŻ NIEOSWOJONA..... 293

ELŻBIETA WIĄCEK

RZYM – PODRÓŻ SŁUŻBOWA 303

ADAM ŻALIŃSKI

CZKAŁEM NA ZIMĘ. WŚRÓD POLAKÓW W KAZACHSTANIE..... 315

KAROLINA GOLEMO

LIZBONA. MIASTO MIĘDZYKULTUROWYCH PRZEPŁYWÓW..... 335

ANNA DUDAYELLOWSTONE DUTTON RANCH W MRĄGOWIE. W OCZEKIWANIU
NA KOLEJNY SEZON 351**BOŻENA PĘKAŁA**

TAJEMNICE LIBERTY ISLAND. ROZMOWY Z WOLNOŚCIĄ 361

V. TERRA INCOGNITA

RENATA HOŁDAKTO STRASZY W CHICAGO? O DUCHACH I KLASYCZNYCH LEGENDACH
MIEJSKICH..... 373**PAWEŁ PLICHTA**„STULTORUM PLENA SUNT OMNIA” – STULTITIA SICUT CULTURAE
HEREDITATEM 391**JAROSŁAW ROKICKI**MIMETYCZNA REINTERPRETACJA KATASTROFY SMOLEŃSKIEJ –
REFLEKSJE METODOLOGICZNE 417**KAROLINA KOSYNA**

TOŻSAMOŚĆ WIRTUALNA A RELACJE MIĘDZYKULTUROWE..... 443

NATALIA OŻEGALSKA-ŁUKASIKSZTUCZNA INTELIGENCJA NA KULTUROWYM ROZDROŻU. W POSZUKIWANIU
RÓWNOWAGI MIĘDZY INNOWACJĄ A SPRAWIEDLIWOŚCIĄ
ALGORYTMICZNĄ 455

BIOGRAMY 471

ELŻBIETA BINCZYCKA – GACEK

Uniwersytet Jagielloński
Instytut Studiów Międzykulturowych
e.binczycka-gacek@uj.edu.pl

STILL AIN'T NO BLACK IN THE UNION JACK? – AFRO-BRYTYJSKOŚĆ W TWÓRCZOŚCI CZARNYCH AUTORÓW Z WIELKIEJ BRYTANII NA PRZYKŁADZIE DOTTIE ABDULRAZAKA GURNAHA

Książka Paula Gilroya *There Ain't No Black in the Union Jack. The Cultural Politics of Race and Nation*, z której zaczerpnęłam tytuł niniejszego tekstu, po raz pierwszy ukazała się drukiem 36 lat temu, jednak pytanie o związek tożsamości narodowej i rasowej w Wielkiej Brytanii, które stawia jej autor, pozostaje aktualne do teraz.

W moim artykule chciałabym się przyjrzeć konstruowaniu i problematyzowaniu nie-białej brytyjskości w twórczości autorów z UK na przykładzie Dottie Abdulrazaka Gurnaha. Aby to zrobić, postaram się najpierw uporządkować dyskusję wokół pojęcia „czarnej brytyjskości” oraz odpowiedzieć na pytanie, czym jest dzisiaj *black British literature* – „czarna literatura brytyjska”.

W przeciwieństwie do Stanów Zjednoczonych, gdzie „czarna literatura” najczęściej jest po prostu inną nazwą dla literatury afroamerykańskiej, w Wielkiej Brytanii niekoniecznie można ją zdefiniować jako tę napisaną przez osoby pochodzenia afrykańskiego, które mieszkają na Wyspach Brytyjskich. W zależności od źródła i kontekstu *black British literature* jest różnie definiowana: jako literatura pisana przez autorów o afrykańskich korzeniach, którzy urodzili się

i wychowali na Wyspach Brytyjskich; jako literatura autorstwa pisarzy emigrantów z Afryki i Karaibów, którzy publikowali po obu stronach Atlantyku (tutaj do brym przykładem mogliby być V.S. Naipaul czy Christine Quanta); jako literatura tworzona przez nie-białych autorów, którzy niekoniecznie rozpoczęli karierę literacką w UK, ale tam publikowali; jako literatura wydawana w UK i pisana przez ludzi, którzy mają ciemniejszy kolor skóry, ponieważ pochodzą z Indii, Pakistanu, Bangladeszu, Bliskiego Wschodu czy Afryki.

Pole znaczeniowe terminu *black British literature* pokrywa się częściowo z polem znaczeniowym terminu *Commonwealth Literature*, o której Salman Rushdie napisał w 1983 roku, iż jest to „osobliwa chimera”. Esej, z którego pochodzi to twierdzenie, nosi znamienity tytuł *Commonwealth Literature does not exist*, a Rushdie zwraca w nim uwagę na dużą umowność tego pojęcia: do „pisarzy Commonwealth” należą autorzy z RPA i Pakistanu, choć kraje te nie są członkami Commonwealth, a nie należą do nich pisarze angielscy, ponieważ, jak ironicznie zauważa Rushdie: „Nigdy nie byłoby właściwe zaliczać literatury angielskiej, tej wielkiej, świętej rzeczy, do tej grupy nowicjuszy, tłoczących się razem pod nowym i źle wykonanym parasolem”¹. Rushdie jest żywo zainteresowany tą dyskusją, ponieważ dotyczy ona jego samego jako pisarza. Podobnie jest w przypadku Freda D’Aguiara, autora słynnego eseju *Against Black British Literature* z 1989 roku. D’Aguiar to poeta, powieściopisarz i dramaturg gujańskiego pochodzenia. Urodzony w Londynie w 1960 roku, spędził wczesne dzieciństwo w Gujanie, po czym w wieku dwunastu lat powrócił do Wielkiej Brytanii. W swojej twórczości, obejmującej powieści, sztuki i zbiory poezji, często wykorzystuje motywy związane z doświadczeniem diaspory afrykańskiej oraz eksploruje złożoność brytyjskiej tożsamości.

Esej, którego tytuł można by przetłumaczyć jako: *Przeciwko czarnej literaturze brytyjskiej*, rozpoczyna się od prowokacyjnego stwierdzenia, że „nie istnieje czarna literatura brytyjska, istnieje tylko literatura ze swoimi zwykłymi odmianami klasy, płci, rasy, czasu i miejsca”². D’Aguiar argumentuje w nim przeciwko idei pojedynczej, unifikującej kategorii „czarnej literatury”, sugerując, że nie uwzględnia ona różnorodnych relacji, jakie dzieła określone tym mianem tworzą z innymi tekstami. Krytykuje sztuczny podział twórczości literackiej tworzony

¹ S. Rushdie, *Imaginary Homelands. Essays and Criticism 1981–1991*, Penguin Books, London 1991, s. 54.

² F. D’Aguiar, *Against Black British Literature*, [w:] *Tibisiri. Caribbean Writers and Critics*, ed. M. Butcher, Dangaroo Press, Sydney 1989, s. 106.

za pomocą etykiet takich jak „czarny” czy „brytyjski”, zwracając uwagę, iż prawdziwa twórczość z łatwością i wręcz z definicji przekracza te granice, choć równocześnie przyznaje jednak istnienie wspólnego doświadczenia czarnych Brytyjczyków, szczególnie w kontekście konfrontacji z rasizmem i alienacją. Jak pisze Malachi McIntosh w swoim artykule *Post-Colonial Plurality in Fiction*:

Napięcie między koncepcjami identyczności i różnicy, nas i ich, wewnątrz i na zewnątrz, które widzimy w słowach D'Aguiara i Rushdiego, jest również obecne w badaniach naukowych, dziełach sztuki, innych esejach i gdzie indziej. Jest to dialektyka, która ożywia nie tylko większość pisarstwa Czarnych Brytyjczyków we wszystkich jego formach, ale także ta, która charakteryzuje wiele tekstów pisanych w chronologicznie „postkolonialnym” świecie, do którego wielu Brytyjczyków nazywanych „czarnymi” może prześledzić swoje pochodzenie³.

Jak zauważa David Dabydeen:

Czarna literatura brytyjska odnosi się do literatury tworzonej i publikowanej w Wielkiej Brytanii, głównie dla brytyjskiej publiczności, przez czarnoskórych pisarzy urodzonych w Wielkiej Brytanii lub tych, którzy spędzili większą część swojego życia w Wielkiej Brytanii. Ale co z terminem „czarny”? Czy czerń oznacza kolor skóry czy jakość umysłu? Jeśli to pierwsze, to co kolor skóry ma wspólnego z aktem tworzenia literatury? Jeśli to drugie, to co jest „czarnego” w czerni? I jakie są formy literackie charakterystyczne dla „czarnej” ekspresji?⁴

Dabydeen pyta także, co oznacza w tym kontekście bycie czarnym i czy są jakieś cechy dystynktywne czy formy literackie odpowiednie dla „czarnej” ekspresji? Jego zdaniem termin „czarna literatura brytyjska” odnosi się do literatury tworzonej i publikowanej w Wielkiej Brytanii, w dużej mierze dla brytyjskiej publiczności, przez czarnoskórych pisarzy urodzonych w UK lub takich, którzy spędzili większą część swojego życia właśnie tam. Zwraca także uwagę, iż czarna literatura brytyjska jest trudna do zdefiniowania również dlatego, że niektórzy pisarze, których można byłoby w ten sposób zaklasyfikować, niekoniecznie sami

³ M. McIntosh, *Post-Colonial Plurality in Fiction*, [w:] *British Black and Asian Literature (1945–2010)*, ed. D. Osborne, Cambridge University Press, Cambridge 2016, s. 294.

⁴ D. Dabydeen, *A Reader's Guide to West Indian And Black British Literature*, Dangaroo Press, Mundelstrup 1987, s. 10.

klasyfikują swoją twórczość jako „brytyjską”, dążąc na przykład raczej do włączenia jej do karaibskiego, afrykańskiego lub innego bardziej precyzyjnie określonego kanonu literackiego.

Niektórzy nie-biali brytyjscy pisarze mają też do czynienia z tymi samymi kwestiami podwójnej świadomości i tożsamości, z którymi borykają się czarnoskórzy Amerykanie, i często problemy te przenikają także do ich książek, stając się głosem w dyskusji o tym, kto i na jakich zasadach jest Brytyjczykiem i jak tworzona jest nie-biała brytyjska tożsamość. Socjolog Ali Meghji w swoim artykule *Revisiting Race and Nation. Double Consciousness, Black Britishness, and Cultural Consumption* analizuje, jak czarna brytyjskość jest konstruowana, doświadczana i negocjowana przez nie-białych przedstawicieli brytyjskiej klasy średniej. Meghji odwołuje się do pojęcia *double consciousness* autorstwa W.E.B. Du Bois, ale proponuje jego rozszerzenie na *multiple consciousness*, by uchwycić złożoność współczesnych tożsamości tworzonych na przecięciu rasy, klasy, płci i kultury⁵. Czarna brytyjskość według Meghji nie jest jedynie podwójną lojalnością wobec dziedzictwa afrykańskiego czy karaibskiego oraz brytyjskiego obywatelstwa, lecz raczej dynamicznym zbiorem strategii tożsamościowych, które zmieniają się w zależności od kontekstu. Meghji wskazuje na istotną rolę tzw. *second sight* – epistemologicznego „drugiego wzroku”, dzięki któremu osoby nie-białe potrafią dostrzegać strukturalny rasizm w miejscach, które biała większość postrzega jako zupełnie neutralne. Co istotne w kontekście Gurnaha i innych nie-białych brytyjskich pisarzy, dla wielu uczestników jego badań kluczowym narzędziem oporu i budowania wspólnoty była konsumpcja i wspieranie czarnej brytyjskiej kultury – literatury, sztuki, wydarzeń – która staje się dzięki temu sposobem na zakwestionowanie amnezji historycznej i dominacji zamerykanizowanych narracji o rasie. Meghji rozróżnia przy tym dwa główne style tożsamości: strategię asymilacyjną, dążącą do łączenia elementów kultury czarnej i brytyjskiej (często z wpisaniem pragnieniem akceptacji), oraz postawę etnorasowej autonomii, która koncentruje się na afirmacji i ochronie czarnej historii i podmiotowości bez potrzeby ich legitymizacji przez białą większość.

Czarna brytyjskość nie jest więc kategorią sztywną ani jednoznaczną – wyłania się raczej jako konstruowana, negocjowana i hybrydyczna tożsamość, która powstaje w trzeciej przestrzeni (*third space*), rozumianej za Homi Bhabhą jako

⁵ A. Meghji, *Revisiting Race and Nation. Double Consciousness, Black Britishness, and Cultural Consumption*, [w:] *Black middle-Class Britannia. Identities, Repertoires, Cultural Consumption*, Manchester University Press, Manchester 2019, s. 101.

miejsce przecięcia pomiędzy kategoriami „czarność” i „brytyjskość”, gdzie pisarze o nie-białym pochodzeniu konstruują złożone formy przynależności, które nie mieszczą się ani w dominującym dyskursie narodowym, ani w jednolitych narracjach postkolonialnych. Irene Pérez Fernández, analizując powieści Zadie Smith (*White Teeth*), Andrei Levy (*Small Island*) i Moniki Ali (*Brick Lane*), pokazuje, że czarna brytyjskość rodzi się właśnie w takich przestrzeniach: płynnych, miejskich, codziennych, gdzie tożsamość powstaje w zmaganiu z normą, wykluczeniem i poczuciem niepełnej przynależności. Fernández argumentuje, że choć pisarki te są najczęściej kategoryzowane jako autorki literatury postkolonialnej albo „czarnej” czy „azjatyckiej” literatury brytyjskiej, ich twórczość przekracza te ramy, oferując dynamiczną i zniuansowaną wizję współczesnego brytyjskiego społeczeństwa⁶. Tożsamości ukazane w tych powieściach są złożone i wielowarstwowe i dotyczą zarówno pierwszego, jak i drugiego pokolenia imigrantów, a sama brytyjskość jawi się w nich jako efekt procesów kulturowej hybrydyzacji. Wszystkie trzy teksty podejmują krytykę homogenicznych narracji o narodzie, tożsamości czy rodzinie, a przestrzeń, w której dzieje się ich akcja, ukazywana jest jako miejsce napięć, negocjacji, ale też codziennego współistnienia. Fernández odczytuje analizowane powieści jako teksty afirmujące zwyczajność hybrydycznego doświadczenia i ukazujące współczesną brytyjskość jako otwartą, wielogłosową i niestabilną kategorię, kształtowaną poprzez codzienne praktyki życia w różnorodności, zwracając równocześnie uwagę na ambiwalentny stosunek autorek do etykietowania ich pisarstwa. Levy akceptuje przynależność do tradycji *black British literature*, a Ali i Smith dystansują się wobec takich oczekiwań dotyczących reprezentacji.

Z bardzo podobną, złożoną sytuacją mamy do czynienia w przypadku głównej bohaterki powieści Dottie Abdulrazaka Gurnaha, na której chciałabym się tu skupić. Złożona sytuacja tożsamościowa, która jej dotyczy, dobrze ilustruje centralne problemy poruszane w całej twórczości autora: przynależność, wykluczenie, doświadczenie migracyjne oraz dziedzictwo kolonializmu. Dottie to postać zawieszona pomiędzy kategoriami rasowymi, narodowymi i społecznymi, wychowana w warunkach pozbawionych stabilnych punktów odniesienia – ani pochodzenie, ani miejsce zamieszkania nie oferują jednoznacznych ram tożsamościowych, a jej sytuacja staje się pretekstem do szerszej refleksji nad społecznymi mechanizmami marginalizacji i jej rasowymi komponentami.

⁶ I. Pérez Fernández, *Representing Third Spaces, Fluid Identities and Contested Spaces in Contemporary British Literature*, „Atlantis” 2009, vol. 31, no. 2, s. 144.

Gurnah, autor dziesięciu powieści, przez długi czas funkcjonował na peryferiach światowego obiegu literackiego. Większość jego książek ukazywała się wyłącznie w Wielkiej Brytanii, w niskich nakładach i bez większego rozgłosu medialnego. Sytuacja ta uległa zmianie dopiero po przyznaniu mu Literackiej Nagrody Nobla w 2021 roku. Wówczas, jak odnotowała brytyjska prasa, książki Gurnaha zostały natychmiast wykupione, a jego nazwisko pojawiło się w centrum globalnej uwagi literackiej. W jednym z komentarzy redaktorka jego tekstów w „The Guardian” zauważyła, że Gurnah był przez lata „jednym z największych żyjących pisarzy afrykańskich, których nikt nie zauważał”⁷. Ta diagnoza dobrze oddaje paradoksalny status jego twórczości: z jednej strony była ona obecna i komentowana w badaniach postkolonialnych, z drugiej – niemal całkowicie nieobecna w świadomości szerszej publiczności.

Gurnah urodził się w 1948 roku na Zanzibarze, który wówczas znajdował się pod brytyjskim protektoratem. Po rewolucji z 1964 roku opuścił kraj i udał się do Wielkiej Brytanii jako uchodźca. Jego biografia, obejmująca życie na styku różnych kultur i systemów politycznych, znajduje odzwierciedlenie w twórczości. Bohaterowie jego powieści to często osoby zmuszone do życia w warunkach radykalnej niestabilności, na przecięciu historii kolonialnej, przemocy instytucjonalnej i osobistych traum. Akademia Szwedzka, przyznając mu Nagrodę Nobla, uzasadniła swój wybór uznaniem dla jego „kompromisowego i pełnego współczucia wglądu w skutki kolonializmu oraz los uchodźcy znajdującego się w przepaści pomiędzy kulturami i kontynentami”.

Tożsamość Gurnaha jako pisarza nie daje się łatwo zaklasyfikować. Choć przez wiele lat był związany z brytyjską uczelnią i choć tworzy w języku angielskim, nie wpisuje się w model literatury narodowej ani w schematy tożsamościowe dominujące w brytyjskim kanonie. Jednocześnie jego pozycja jako pisarza afrykańskiego – pierwszego od czasów Wole Soyinki czarnego autora z Afryki subsaharyjskiej uhonorowanego Noblem i pierwszego noblisty z Tanzanii – ma znaczenie symboliczne. Jego twórczość, pozornie oszczędna stylistycznie, cechuje się głęboką analizą struktur przemocy i wykluczenia, prowadzoną z perspektywy jednostkowej. Zamiast monumentalnych narracji o „Afryce” czy „imperium” Gurnah konsekwentnie przedstawia mikropowieści – ciche historie

⁷ D. Shariatmadari, *‘I could do with more readers!’ – Abdulrazak Gurnah on winning the Nobel prize for literature*, „The Guardian” 2021, <https://www.theguardian.com/books/2021/oct/11/abdulrazak-gurnah-winning-nobel-prize-literature-zanzibar-priti-patel-racism>, dostęp: 31.03.2025.

konkretnych ludzi, którzy poruszają się między państwami, językami i normami społecznymi, nieustannie konstruując siebie w cieniu historii, której nie wybierali.

Powieści Abdulrazaka Gurnaha rozpięte są między różnymi momentami historycznymi – od początku XX wieku po czasy współczesne – i często osadzone w miejscach peryferyjnych wobec dominujących narracji historycznych. W ten sposób jego pisarstwo podważa uproszczone obrazy społeczeństw afrykańskich jako rzekomo jednolitych i izolowanych od świata oraz dekonstruuje europejskie mity o własnej kulturowej i rasowej homogeniczności. Narracje Gurnaha ukazują transnarodowe powiązania, kolonialne przemocowe interwencje, a także trwałość relacji gospodarczych i symbolicznych, które wiążą Afrykę Wschodnią z Europą – nie tylko w wymiarze historycznym, ale również osobistym i emocjonalnym.

Dla analizy współczesnych form afrobrytyjskiej tożsamości Gurnah jest autorem o kluczowym znaczeniu także dlatego, że jego twórczość świadomie dialoguje z tradycją literatury brytyjskiej. W jego powieściach pojawiają się ślady i przetworzenia motywów znanych z klasyki kanonu – zarówno w zakresie formy, jak i tematów. Nawiązania te nie służą jednak prostemu potwierdzeniu przynależności do kultury metropolii, lecz stanowią narzędzie krytycznej rekonfiguracji literackich wzorców poprzez doświadczenie postkolonialne.

Gurnah podkreśla również, że jego edukacja w brytyjskim systemie kolonialnym była źródłem sprzecznych narracji – tych płynących ze szkoły i tych obecnych w domu, religii czy codziennym życiu – co nauczyło go funkcjonowania w świecie wielości i nieciągłości. Nie używa wprawdzie wprost pojęcia „czarna brytyjskość”, ale jego refleksje na temat pisania, tożsamości i odbioru literatury wyraźnie wpisują się w tę kategorię. Przyznaje, że zaczął pisać dopiero po przyjeździe do Anglii, w reakcji na intensywne poczucie obcości nowego życia. Pisanie było dla niego formą radzenia sobie z utratą miejsca pochodzenia i zarazem próbą zrozumienia warunków życia w społeczeństwie, które traktowało go jako „innego”. Przy tym wszystkim nie postrzega swojej tożsamości w kategoriach prostych przynależności narodowych czy kulturowych – jego pisarstwo powstaje w przestrzeni zawieszenia, pomiędzy Zanzibarem a Wielką Brytanią, między pamięcią a teraźniejszością. Jako pisarz świadomie mierzy się z oczekiwaniami czytelników, zwłaszcza tych należących do białej większości, zastanawiając się, ile powinien ujawniać, by być zrozumianym, a zarazem nie dać się podporządkować egzotyzującej lekturze. Pisanie, jak sam stwierdza, stało się dla niego sposobem mierzenia się z doświadczeniem życia „wśród obcych”, które

nie jest jednostkowe, lecz charakterystyczne dla współczesności, kiedy przymusowa migracja i postkolonialna przemoc kształtują nowe formy przynależności – również te literackie⁸. Podobne refleksje pojawiają się także u innych pisarzy wykształconych w ramach brytyjskiego systemu edukacyjnego, takich jak Chinua Achebe czy Chimamanda Ngozi Adichie, którzy podkreślali konflikt pomiędzy uniwersalizującym dyskursem brytyjskiego kanonu a lokalnym doświadczeniem społecznym i kulturowym. W tym sensie pisarstwo Gurnaha wchodzi w szerszą tradycję literackiej kontestacji kolonialnej edukacji oraz w projekt odzyskiwania prawa do opowiadania własnej historii – również w języku byłego imperium.

Dottie wpisuje się w formułę Bildungsroman, ukazując proces dojrzewania młodej bohaterki w warunkach społecznego wykluczenia i uprzedzeń rasowych. Akcja rozgrywa się w powojennej Anglii, gdzie Dottie, choć jest Brytyjką w (przynajmniej) trzecim pokoleniu, nie ma realnego dostępu do tej tożsamości. Jej matka, Sharon, urodzona w Cardiff jako Bilkisu, jest córką potomkini libańskiego sklepikarza oraz Pasztuna, byłego żołnierza Królewskiej Marynarki Wojennej. Pomimo tej wielopokoleniowej obecności rodziny w Wielkiej Brytanii kolor skóry Dottie wyklucza ją z dominującej narracji o brytyjskości. Podczas gdy biali migranci czy ich dzieci mogą zostać zaakceptowani jako „prawdziwi Anglicy”, dla Dottie nieprzekraczalną granicą pozostaje jej „egzotyczna” uroda – jedyny widoczny znak odmienności. Choć bohaterka została ochrzczona i nie zna innego kulturowego środowiska niż brytyjskie, nie zostaje rozpoznana jako „osoba stąd”.

David Callahan w swoim artykule *Dottie, Cruel Optimism and the Challenge to Culture* zwraca uwagę, iż powieść ta stanowi głęboko krytyczny komentarz do konceptu kultury rozumianej jako jednolita i dziedziczona tożsamość. Podkreśla, że Gurnah dekonstruuje w niej przekonanie, jakoby rasa i kultura były stabilnymi kategoriami, nadającymi jednostkom sens przynależności i bezpieczeństwa i zamiast tego przedstawia „płynne tożsamości” – pozbawione jasno zdefiniowanych korzeni, ukształtowane przez przemoc, migrację i rozpad więzi rodzinnych⁹. Postać Dottie funkcjonuje w świecie, który przypisuje jej tożsamość na podstawie koloru skóry, ignorując jej faktyczne uwarunkowania kulturowe i obywatelskie. Mimo że urodziła się w Wielkiej Brytanii, społeczeństwo nie uznaje jej za „Angielkę”. Nawet jej matka, której historia wpisana jest

⁸ A. Gurnah, *Writing and Place*, „World Literature Today” 2004, no. 78 (2), s. 57-60.

⁹ D. Callahan, *Dottie, Cruel Optimism and the Challenge to Culture*, „English Studies in Africa” 2013, vol. 56, no. 1, s. 29.

w kolonialną i migracyjną trajektorię, zostaje przez krytyków literackich błędnie przedstawiona jako migrantka – co, jak zauważa Callahan, ujawnia głęboko zakorzenione uprzedzenia związane z rasą¹⁰.

Gurnah konstruuje portret postaci zawieszonej pomiędzy formalnym obywatelstwem a społecznym odrzuceniem. Matka Dottie, odcinając się od swojej rodziny i kulturowego dziedzictwa, przekazuje córce jedynie fragmentaryczne wspomnienia – jej milczenie staje się formą dziedziczonych braku. Dottie dorasta w warunkach ubóstwa, przemocy i chaosu, w rodzinie pozbawionej struktury, w której kolejne dzieci wychowują się bez ojców i bez stabilności. Po śmierci matki dziewczynka przejmuje odpowiedzialność za rodzeństwo, próbując wyciągnąć siostrę ze szkoły z internatem dla dzieci uznanych za opóźnione w rozwoju i odzyskać brata oddanego do rodziny zastępczej. W swojej analizie *Dottie* wspominany wyżej Callahan odwołuje się tu do koncepcji *cruel optimism* Lauren Berlant: Dottie pragnie stabilności i wspólnoty (np. w rodzinie czy społeczeństwie), ale jej pragnienia stają się źródłem cierpienia, ponieważ nie mogą się spełnić w warunkach strukturalnego wykluczenia¹¹. Gurnah pokazuje, że przywiązanie do przynależności kulturowej czy rodzinnej może działać destrukcyjnie, gdy struktury te same są zbudowane na przemocy, ignorancji lub odrzuceniu. *Dottie* nie oferuje prostych rozwiązań w postaci pozytywnego „odzyskania” kultury. Wręcz przeciwnie: Gurnah konsekwentnie odrzuca egzotyzujące opowieści o korzeniach, pokazując ich potencjał reprodukcji kolonialnych narracji, a jego krytyka skierowana jest również przeciwko literackiemu rynkowi, który uprzywilejowuje takie narracje jako „autentyczne” i „kolorowe”, podczas gdy realne historie migracyjne są o wiele bardziej złożone i brutalne. Interesującym wątkiem jest tu też krytyka koncepcji „hybrydyczności” – Callahan twierdzi, że bohaterowie *Dottie* nie reprezentują „mieszanych kultur”, ponieważ kultura nie jest w powieści kategorią opisującą ich tożsamość. Skóra nie jest kulturą, a jej redukcja do kulturowego znacznika jest właśnie tym, co Gurnah demaskuje¹². Zdaniem Callahana *Dottie* nie opowiada historii spektakularnych gestów emancytacyjnych, lecz ukazuje codzienny wysiłek budowania egzystencji mimo braku uznania, mimo niesprawiedliwości.

Warstwa realistyczna powieści jest silnie nacechowana naturalizmem: Gurnah przedstawia brud, chłód, psychiczne rozedrganie, przestępczość i brak

¹⁰ *Ibidem*, s. 30.

¹¹ *Ibidem*, s. 36-37.

¹² *Ibidem*, s. 21-32.

perspektyw, ukazując codzienne funkcjonowanie w systemie społecznym, który nie oferuje żadnych realnych dróg awansu. Dzieci są tu postaciami bez winy, lecz z góry obciążonymi losem. Ten świat przywołuje oczywiste skojarzenia z powieściami Dickensa (szczególnie *Oliverem Twistem* i *Davidem Copperfieldem*) których stylistyka i tematyka zostają przez Gurnaha świadomie wykorzystane. *David Copperfield* pojawia się w powieści jako pierwsza świadoma lektura Dottie, przyniesiona przez pracownicę socjalną. Książka staje się dla dziewczynki punktem odniesienia, źródłem pocieszenia i wzorem identyfikacji: odnajduje w postaci Davida historię podobną do swojej własnej. Ten literacki trop pełni podwójną funkcję – ukazuje transformacyjną siłę lektury oraz wpisuje Dottie, czarną dziewczynkę z powojennej Anglii, w długą tradycję brytyjskiej powieści o dzieciństwie i przetrwaniu, choć jednocześnie ujawnia jej strukturalne wykluczenie z tej samej kultury, która oferuje jej wzorce i język opowieści.

Gurnah świadomie sięga po *Davida Copperfielda* jako pierwszy znaczący tekst literacki w życiu głównej bohaterki. Książkę przynosi jej Ms Holly – pracownica socjalna, jedna z nielicznych postaci dorosłych, które okazują Dottie troskę i uwagę. Lektura powieści Dickensa staje się dla dziewczynki impulsem do rozwijania zainteresowania literaturą, ale przede wszystkim oferuje jej postać, z którą może się utożsamić: osieroconego chłopca, doświadczającego biedy, samotności i odrzucenia. Wspólne dla Davida i Dottie motywy opuszczenia, dzieciństwa na marginesie społecznym i walki o prawo do godności sprawiają, że dziewczynka nie tylko rozpoznaje w opowieści pewne analogie do własnego życia, ale również odnajduje w niej pierwszy ślad możliwej identyfikacji.

Ten literacki gest ma głębokie znaczenie intertekstualne. Gurnah nie tylko umieszcza swoją bohaterkę w długim ciągu dziecięcych protagonistów brytyjskiej powieści XIX wieku, ale zarazem wprowadza do tej tradycji postać, której nie było u Dickensa – dziewczynkę o nie-białym pochodzeniu, naznaczoną rasową i klasową marginalizacją. Gurnah konfrontuje tu klasyczny wzorzec z rzeczywistością, w której sama przynależność do klasy pracującej nie wyczerpuje katalogu przeszkód stojących na drodze do emancypacji. Rasowe wykluczenie Dottie uwypukla, jak bardzo kategorie społeczne, z których korzystała literatura wiktoriańska, były uwarunkowane kolonialnym światopoglądem.

Wybór *Davida Copperfielda* jako narzędzia narracyjnego ma zatem charakter przewrotny. Gurnah świadomie wykorzystuje tekst kanoniczny nie po to, by go bezkrytycznie celebrować, lecz by zakwestionować jego domyślne założenia. W tym kontekście istotna staje się także świadomość historyczna – Charles Dickens znany był ze swoich rasistowskich przekonań, które pojawiają się nie

tylko w jego esejach, ale także w prywatnej korespondencji. Jego pogardliwa opinia o Hindusach, określonych jako „podli, zdraдлиwi, morderczy, tygrysi nikczemnicy”¹³, unaocznia, jak silnie jego wizja świata była zakorzeniona w kolonialnej hierarchii ras. W tym świetle fakt, że powieść Dickensa staje się inspiracją i źródłem pocieszenia dla Dottie – wnuczki Pasztuna, dziewczynki niewidzialnej w narracjach o brytyjskości – zyskuje wymiar ironiczny i krytyczny. Gurnah ukazuje, jak literatura postkolonialna potrafi nie tylko rewidować dziedzictwo klasycznych tekstów, ale także je zawłaszczać i przekształcać, odsłaniając ich ideologiczne uwikłania i otwierając je na doświadczenia, które pierwotnie zostały z nich wykluczone.

Zdaniem Simona Lewisa Dottie stanowi w ten sposób krytykę ideologii „angielskości” poprzez celowe intertekstualne powiązania z klasyką brytyjskiej literatury. Lewis pokazuje, że Dottie – jako czarna Brytyjka urodzona w Anglii – nie zostaje symbolicznie „przywołana do istnienia” przez dominującą kulturę: jej obecność nie jest potwierdzana ani przez język, ani przez system edukacji, ani przez teksty kanoniczne, które kształtują ideę brytyjskiej podmiotowości¹⁴. Nie ma żadnej symbolicznej instytucji, która „przyjęłaby” ją do wspólnoty narodowej czy kulturowej. Bohaterka istnieje w kraju, który ją ignoruje albo odrzuca, mimo że formalnie jest jego częścią, Gurnah zaś wykorzystuje konwencję Bildungsroman, ale nie po to, by wpisać Dottie w emancypacyjną narrację w stylu *Davida Copperfielda*, lecz by ukazać jej wykluczenie z tej formy opowieści. Intertekstualność z dickensowskimi powieściami działa tu jako narzędzie krytyki: książki, które miały nadawać sens życiu jednostki i pełnić funkcję moralnej mapy, nie obejmują doświadczeń osób nie-białych i nie-klasowych¹⁵. Dottie, podobnie jak inni bohaterowie Gurnaha, funkcjonuje jako „dziecko imperium” niemieszczące się w hegemonicznych narracjach o przynależności, a jej życie w Anglii stanowi świadectwo materialnych skutków kolonialnych ideologii. Choć powieść kończy się pozornym aktem stabilizacji: Dottie staje się właścicielką domu na ulicy o symbolicznej nazwie Horatio Street, Gurnah nie daje jej jednoznacznego zakończenia i zamiast spełnienia, oferuje „niezakończony dialog”:

¹³ *The British Academy / The Pilgrim Edition of the Letters of Charles Dickens*, vol. 8: 1856–1858, eds. K.M. Tillotson, G. Storey, Oxford University Press, Oxford 1995, <https://www.oxfordscholarlyeditions.com/view/10.1093/acrade/9780198126621.book.1/acrade-9780198126621-div1-838>, dostęp: 31.03.2025.

¹⁴ S. Lewis, *Postmodern Materialism in Abdulrazak Gurnah's Dottie. Intertextuality as Ideological Critique of Englishness*, „English Studies in Africa” 2013, vol. 56, no. 1, s. 39.

¹⁵ *Ibidem*, s. 44.

rozmowę o tożsamości, przynależności i pamięci, której nie da się domknąć w ramach jednolitego „angielskiego” scenariusza. Jak pisze Lewis:

Ostatecznie to, co najbardziej zajmuje Gurnaha w tej powieści – jak i w całej jego twórczości – to próba odtworzenia historii ludzi, których pochodzenie etniczne uczyniło ich w taki czy inny sposób sierotami imperium. Niezależnie od tego, czy urodzili się w Anglii, jak Dottie, czy na Zanzibarze, jak Latif, bohaterowie Gurnaha usiłują stworzyć alternatywne, autorskie narracje, które pozwolą im przezwyciężyć „rasowy deficyt” odziedziczony po urasowanej literaturze angielskiej – literaturze, której dotychczasowe scenariusze albo już ich wpisały, ale w sposób ich deprecjonujący, albo całkowicie ich wykluczyły¹⁶.

Tożsamość dziecięcych postaci w twórczości Gurnaha kształtowana jest przez wykorzenienie i brak przynależności, co lokuje je w przestrzeni liminalnej. Gurnah wykorzystuje ich figury, by kwestionować dominujące narracje o przeszłości i tożsamości narodowej. Przeciwstawia oficjalnym wersjom historii – konstruowanym przez instytucje państwowe i edukacyjne – pamięć indywidualną, subiektywną, często wypieraną z archiwum kolonialnego. Jego proza nie tylko przywraca głos tym, którzy zostali z niego wykluczeni, ale również demaskuje mechanizmy powstawania upraszczających opowieści o Afryce, migracji czy postkolonialności. Taki typ narracyjnego spłaszczenia analizuje Chimamanda Ngozi Adichie w znanym wystąpieniu TED *The Danger of a Single Story*, pokazując, jak powtarzalne, jednostronne opowieści formują dominujące wyobrażenia o innych społeczeństwach. Gurnah uświadamia, że literatura, zwłaszcza kolonialna, miała istotny udział w ich kształtowaniu. Jego teksty często podejmują krytyczny dialog z klasykami brytyjskiego kanonu, odsłaniając ukryte w nim struktury dominacji. W efekcie afrobrytyjskość, którą konstruują jego postaci, nie jest tożsamością zamkniętą ani stabilną – to proces, nieustannie negocjowany, zmienny i nieuchwytny. Z lektury *Dottie* wynika także, iż wciąż nie ma na nią miejsca w brytyjskiej wyobrażonej wspólnocie narodowej. Przedstawiona w powieści nie-biała brytyjskość nie funkcjonuje jako uznana forma tożsamości, lecz jako codzienny stan zawieszenia, pozbawiony społecznego potwierdzenia, zakorzenienia i narracyjnej reprezentacji. Gurnah pokazuje, że nawet wielopokoleniowa obecność w Wielkiej Brytanii nie wystarcza, by zostać

¹⁶ *Ibidem*, s. 47.

symbolicznie „przyjętym” do wspólnoty narodowej. Przynależność musi zostać wywalczona – nie przez dostosowanie się, lecz poprzez literacką i egzystencjalną pracę nad przepisaniem historii. Czarność w *Dottie* nie jest więc kategorią kulturowej tożsamości, lecz efektem oporu wobec wykluczających mechanizmów reprezentacji. W tej perspektywie czarna brytyjskość, jaką konstruuje Gurnah, jest nieustannym procesem – rozgrywającym się w przestrzeni pomiędzy pamięcią a marginalizacją, pomiędzy oficjalną historią a osobistym świadectwem; pomiędzy kanonem a jego podważeniem.

BIBLIOGRAFIA

- Callahan D., *Dottie, Cruel Optimism and the Challenge to Culture*, „English Studies in Africa” 2013, no. 56 (1), s. 28–38, DOI: 10.1080/00138398.2013.780678.
- D’Aguiar F., *Against Black British Literature*, [w:] *Tibisiri. Caribbean Writers and Critics*, ed. M. Butcher, Dangaroo Press, Sydney 1989, s. 106–114.
- Dabydeen D., *A Reader’s Guide to West Indian And Black British Literature*, Dangaroo Press, Mundelstrup 1987.
- Gurnah A., *Writing and Place*, „World Literature Today” 2004, no. 78 (2), s. 57–60, DOI: 10.2307/40158389.
- Lewis S., *Postmodern Materialism in Abdulrazak Gurnah’s Dottie: Intertextuality as Ideological Critique of Englishness*, „English Studies in Africa” 2013, no. 56 (1), s. 39–50, DOI: 10.1080/00138398.2013.780680.
- McIntosh M., *Post-colonial Plurality in Fiction*, [w:] *British Black and Asian Literature (1945–2010)*, ed. D. Osborne, Cambridge University Press, Cambridge 2016, s. 291–306.
- Meghji A., *Revisiting Race and Nation. Double Consciousness, Black Britishness, and Cultural Consumption*, [w:] *Black Middle-Class Britannia. Identities, Repertoires, Cultural Consumption*, Manchester University Press, Manchester 2019, s. 101–118.
- Pérez-Fernández I., *Representing Third Spaces. Fluid Identities and Contested Spaces in Contemporary British Literature*, „Atlantis Journal of the Spanish Association for Anglo-American Studies” 2009, no. 31 (2), s. 143–160.
- Rushdie S., *Imaginary Homelands. Essays and Criticism 1981–1991*, Penguin Books, London 1991.
- Shariatmadari D., *‘I Could do With More Readers!’ – Abdulrazak Gurnah on Winning the Nobel Prize for Literature*, „The Guardian” 2021, <https://www.>

theguardian.com/books/2021/oct/11/abdulrazak-gurnah-winning-nobel-prize-literature-zanzibar-priti-patel-racism, dostęp: 31.03.2025.

The British Academy / The Pilgrim Edition of the Letters of Charles Dickens, vol. 8: 1856–1858, eds. K.M. Tillotson, G. Storey, Oxford University Press, Oxford 1995, <https://www.oxfordscholarlyeditions.com/view/10.1093/actrade/9780198126621.book.1/actrade-9780198126621-div1-838>, dostęp: 31.03.2025.

Abstract

STILL AIN'T NO BLACK IN THE UNION JACK? – AFRO-BRITISHNESS IN THE WORK OF BLACK UK AUTHORS: THE CASE OF DOTTIE BY ABDULRAZAK GURNAH

The aim of the article is to examine the construction and problematization of Afro-British identity in the literature of non-white authors from the United Kingdom, with a focus on Abdulrazak Gurnah's novel *Dottie*. The author reconstructs the debates surrounding the concept of "Black British literature," emphasizing its complexity and ambiguity. Through intertextual references to the British literary canon (particularly Charles Dickens's *David Copperfield*) Gurnah exposes the limitations of the cultural inclusivity of "Englishness" and offers a critical reflection on its character. The article argues that, in Gurnah's work, Black Britishness is an identity process situated between memory and marginalization, and that literature can serve as a tool of resistance against exclusionary national narratives.

Keywords: Black Britishness, Abdulrazak Gurnah, *Dottie*, Afro-British identity, post-colonial literature, hybrid identity, racial exclusion

Dążenie do uchwycenia choćby drobnej cząstki prawdy o ludziach zanurzonych w nieustannie zmieniającej się, pełnej sprzeczności i niejednoznacznej kulturze współczesnego świata można uznać za motyw przewodni intelektualnych przedsięwzięć Profesora Tadeusza Palecznego. Nieprzypadkowo w wielu swoich pracach konsekwentnie powraca On do spuścizny Floriana Znanieckiego postulującego, by prowadząc badania, korzystać ze współczynnika humanistycznego, który pozwala uchwycić rzeczywistość kulturową z perspektywy zwykłych ludzi.

Tytułowe peregrynacje nie są tylko przemieszczaniem się z miejsca na miejsce. Pojęcie to ma znacznie głębszy sens i – nawet użyte poza kontekstem religijnym, gdzie odnosi się do uroczystego przenoszenia relikwii czy obiektów religijnych – konotuje doniosłość przemieszczania się jednostek, także między kulturami i wzorami myślenia. Pozwala postrzegać aktorów społecznych jako swoistych pielgrzymów, którzy, świadomi swoich celów, kroczą samodzielnie, lecz zarazem stanowią część całych przepełnionych symbolami dynamicznych wspólnot i przekraczają ich granice.

Z tych względów peregrynacje uczyniliśmy słowem-kluczem, wyznaczającym ramy dociekań zebranych w tomie, będącym formą wyrażenia wdzięczności Profesorowi Tadeuszowi Palecznemu za okazaną życzliwość oraz wszelkie inspiracje.

WYDAWNICTWO
KSIĘGARNIA
AKADEMICKA

<https://akademicka.pl>

ISBN 978-83-8368-299-0

9 788383 682990